

УДК 37.01

DOI: 10.31499/2307-4906.3.2019.190258

ОСОБЛИВОСТІ ЕТАПІВ РОЗВИТКУ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ ЗАКЛАДУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Гагарін Микола, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-4773-3303

E-mail: nikua08@rambler.ru

У статті висвітлено сутність поняття «виховна система», «етапи розвитку виховної системи школи», проаналізовано погляди науковців щодо визначення змісту етапів. Метою статті є розкриття особливостей становлення і розвитку виховної системи закладу освіти на різних етапах. У статті схарактеризовано наступні етапи виховної системи: становлення, стабільного розвитку, остаточного формування, оновлення та перебудови. Для реалізації мети використано методи аналізу філософської, педагогічної літератури, порівняння, систематизації, узагальнення інформації.

Ключові слова: виховання, система, виховна система, виховна система школи, виховна система закладу загальної середньої освіти, розвиток виховної системи, етапи виховної системи, особливості етапів розвитку виховної системи.

PECULIARITIES OF STAGES OF THE EDUCATIONAL SYSTEM DEVELOPMENT OF THE INSTITUTION OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Gagarin Mykola, Candidate of Pedagogic Sciences, Associate professor at the Department of Pedagogy and Education Management, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-4773-3303

E-mail: nikua08@rambler.ru

The article analyzes the stages of formation and development of the school's educational system.

In the article the author highlights the essence of the concept "educational system", "stages of development of the school's educational system", analyzes different scholar perspectives of determination of stages content.

The purpose of the article is to reveal the peculiarities of formation and development of the educational system of the educational institution at different stages.

The educational system of school is interpreted as a complex of interrelated and mutually determined main components (the goals for which the system is created; the pupils as the subjects of this activity; the environment they familiarized themselves with; relationships that occur between the participants of the activity; management, self-government) that ensures development, and self-realization of personality during the process of its functioning.

The following stages of the educational system are characterized in the article: creating, stable development, final formation, renewal and restructuring.

The reliability of the research is ensured by a set of methods used, in particular, theoretical analysis of

philosophical, pedagogical literature, comparison, systematization, generalization of the information; The research materials can be used in the process of school educational system creating and development.

The promising directions of the research include the study of national and international experience, modern theoretical and methodological approaches to the modeling of the educational system of the school.

Keywords: *education, system, educational system, educational system of the school, educational system of general secondary education institution, development of the educational system, stages of the educational system, peculiarities of development of the educational system.*

Організація та здійснення виховного процесу в сучасних закладах освіти актуалізує проблему цілісного розвитку і виховання особистості учня. У концепції Нової української школи наголошується на необхідності впровадження засад педагогіки партнерства, що передбачає спілкування, дружні стосунки, взаємодію та співпрацю між учителем, учнем і батьками; залучення родини до побудови освітньої траєкторії [6].

Ми поділяємо точку зору А. Макаренка, про те, що жодний засіб не можна вважати гарним чи поганим, якщо він розглядається окремо від інших засобів, комплексу педагогічних впливів, системи – «...не прийом, не метод, не засіб, якими б привабливими вони не видавались, а система є ключовим поняттям у педагогіці майбутнього» [5, с. 375–376].

Водночас, низка сучасних закладів освіти лише декларують створення та розвиток виховних систем; однак під виховною системою школи часто розуміють систему виховної роботи, низку заходів виховного спрямування та ін.

Основоположні засади концепції виховних систем закладів освіти висвітлено у працях О. Гречаник, І. Єрмакова, В. Кабуша, В. Караковського, Л. Новикової, Г. Сороки та ін.

Так, В. Кабуш обґрунтував необхідність та шляхи створення гуманістичної виховної системи школи [2].

У дослідженнях В. Караковського, Л. Новикової, В. Оржеховської, Т. Федорченко здійснено загальну характеристику етапів розвитку виховної системи закладу освіти.

Однак, будь-яка виховна система вирізняється унікальністю, неповторністю, специфікою, тому потребує дослідницької уваги особливості функціонування виховної системи на різних етапах, варіативні шляхи її розвитку в сучасних умовах.

Метою статті є розкриття особливостей становлення і розвитку виховної системи закладу освіти на різних етапах.

Основоположник загальної теорії систем (General System Theory) Людвіг фон Берталанфі визначав систему як сукупність взаємодіючих елементів, що знаходяться у певних відносинах один з одним та середовищем [10].

Виховна система, як феномен педагогічної дійсності, є результатом запровадження у теорію і практику виховання системного підходу.

Сучасні науковці розглядають виховну систему як цілісний організм, який виникає у процесі інтеграції основних компонентів виховання (мета, суб'єкти виховання, їх діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база), що сприяє духовному розвитку і саморозвитку особистості [1]. Виховна система школи є соціально-педагогічною системою, що впливає на учнів не лише як

педагогічний фактор але й соціальний (середовище, стосунки між учасниками системи (учні, педагоги, батьки), психологічний клімат, властивий даному закладу освіти).

Виховну систему школи визначаємо як комплекс взаємопов'язаних та взаємозумовлених основних компонентів (виховна мета, цілі, завдання, суб'єкти, діяльність і спілкування, взаємини, взаємодія, життєвий простір), яка становить цілісну соціально-педагогічну структуру і забезпечує у процесі свого функціонування та розвитку становлення, реалізацію і самореалізацію особистості, її життєздійснення.

На наш погляд, виховна система школи по характеру взаємин системи і середовища належить до відкритих систем – наявне освоєння суб'єктами системи соціального, предметного і природного середовища, що забезпечує ефективний виховний вплив на особистість.

Як зазначає В. Кабуш, процес розвитку виховної системи здійснюється еволюційним шляхом та передбачає:

- формування у суб'єктів виховання ціннісних уявлень про умови буття дитини в соціумі;
- засвоєння нового розуміння соціокультурних та психолого-педагогічних умов і принципів розвитку та саморозвитку особистості;
- ціннісне розуміння засобів та технологій діяльності вихователя;
- оволодіння методами проектування освітнього середовища [2].

На думку науковців В. Караковського і М. Сидоркіна процес розвитку виховної системи є складним та суперечливим, йому властиві наступні закономірності:

- перевага внутрішньої детермінації процесу над зовнішньою;
- наявність і вирішення протиріч між хаосом і упорядкованістю, новаціями і традиціями в життєдіяльності системи;
- випередження розвитку структури в порівнянні з функціями;
- виникнення криз, обумовлених неузгодженістю структури і функцій, що виражається в посиленні дезінтегруючих тенденцій;
- зміна основної системоутворюючої діяльності або зміна її змісту в результаті подолання кризи;
- збереження в життєдіяльності школи «зон неупорядкованості» [3].

У дослідженнях В. Ковальчук наголошується, що ефективність розвитку освітньо-виховної системи залежить від правильного визначення етапів її розвитку, цілей і засобів педагогічної діяльності. Відповідно, науковець виокремлює наступні етапи:

- проектування системи;
- становлення системи;
- стабільне функціонування системи;
- завершення функціонування з суттєвим оновленням системи [4].

Значимо, що проектний етап передбачає розробку моделі виховної системи школи, визначення концептуальних положень її створення та функціонування. Загалом, моделювання, як універсальний метод дослідження, дає змогу адекватно і цілісно відтворити в модельних уявленнях сутність, найважливіші властивості, компоненти системи; одержати інформацію про її минуле, справжнє, майбутнє, визначити перспективи подальшого розвитку.

Дослідники В. Оржеховська і Т. Федорченко визначають наступні етапи створення виховної системи:

- окреслення кола виховних проблем закладу освіти;
- аналіз виявлених проблем та причин;
- розробка програми, шляхів реалізації, тактики вирішення проблеми, пошук ресурсів, залучення партнерів;
- реалізація програми дій, прогнозування перешкод, профілактико-корекційні дії;
- рефлексія – аналіз та оцінка результатів [8, с. 7].

Вивчення досвіду роботи шкіл, аналіз праць науковців дає змогу охарактеризувати основні етапи розвитку виховної системи, їх особливості, системоутворюючі чинники.

Науковці наголошують, що перший етап – становлення системи – може відбуватись одночасно із створенням закладу освіти або вже в діючому закладі, в якому не створена виховна система [7].

На даному етапі виникають оригінальні ідеї у педагогів, формулюється мета виховної системи, визначаються цілі та орієнтири в організації виховного процесу. Розробляється теоретична концепція, моделюється структура виховної системи, встановлюються зв'язки між компонентами. Відбувається оцінювання пройденого шляху, перегляд педагогічних позицій, на основі нового педагогічного мислення починає формуватись колектив однодумців – ядро виховної системи (педагоги, учні, батьки), визначаються лідери, започатковуються традиції, правила життя, стилі спілкування. Період становлення системи, темп системоутворення має виправдовувати сподівання учасників колективу, щодо удосконалення їх життєдіяльності.

Однак, частина колективу може не сприймати нововведення, займати деструктивну позицію. Основними методами становлення виховної системи на даному етапі є методи переконання, вимоги, перспективи; в управлінській діяльності переважають адміністративно-організаційні аспекти, провідна роль належить діловим, професійним та людським якостям керівника, здобутому ним авторитету.

Взаємодія з середовищем здійснюється стихійно, в цілому система характеризується розрізненістю, автономністю діяльності її компонентів, може виникати тимчасова дисгармонія. Відчуття приналежності до колективу системи властиве переважно активу.

Створення будь-якої системи зумовлене прагненням її елементів до впорядкованості, цілісності. На етапі становлення системи інтеграція сприяє створенню розвиваючого середовища, засвоєння норм, способів діяльності та спілкування.

Інтеграція системи співіснує з тенденцією до дезінтеграції; розв'язання протиріч між процесами інтеграції та дезінтеграції є рушійною силою розвитку виховної системи

Інтеграція насамперед проявляється в згуртованості колективу, стандартизації ситуацій, стосунків, дезінтеграція в порушенні стабільності, зростанні індивідуальних та групових відмінностей, руйнуванні елементів системи.

Як стверджує Л. Новикова, наступний етап – стабільного розвитку виховної системи розпочинається через 5–6 років з початку її створення [7]. Даний етап передбачає опрацювання та закріплення досягнутого, структури системи, розвитку колективу, змісту його системо утворюючих видів діяльності, зміцнюється

самоуправління. В учнів виникає прагнення більше часу проводити разом; розвивається ініціатива і самостійність пріоритетні напрями функціонування системи відпрацьовуються найбільш ефективні форми і методи виховання, зароджуються колективні традиції. Педагогічний колектив позитивно оцінює переваги впорядкованої системної виховної діяльності, значення взаємної відповідальності в досягненні спільних успіхів, однак, учнівський і педагогічний колектив на даному етапі на становлять єдиного колективу. Основними методами розвитку системи є метод досвіду суспільної поведінки, організації різносторонньої діяльності, стимулювання і мотивації діяльності та поведінки. Управлінська діяльність спрямована, насамперед, на узгодження темпів розвитку, об'єднання учнівського (більш динамічного і революційного) та педагогічного (відносно статичного і консервативного) колективів у єдиний колектив.

Наступний етап передбачає остаточне формування системи, шкільний колектив як об'єднання дітей та дорослих має спільну мету, діяльність, співпрацю. Посилюється увага колективу до кожної особистості. Відбувається інтеграція навчально-пізнавальної та позаурочної виховної діяльності. Актуальними є методи самовиховання та перевиховання, саморозвитку, самооцінки. Адміністративно-наказові форми практично зникають з арсеналу керівництва. Зростає увага колективу до потреб та інтересів кожної особистості, враховується точка зору всіх учасників системи. Посилюється інтенсивність процесів самоуправління та саморегуляції діяльності системи.

Здійснюється акумулювання традицій та їх передача від покоління до покоління, загальна «педагогізація» навколишнього середовища. Шкільний колектив набуває нового якісного стану, виступає як єдине ціле. У членів учнівського та педагогічного колективів сформоване «почуття школи». У педагогів розвивається нове педагогічне мислення, що базується на основі самоаналізу та педагогічній творчості, формується тип вчителя-дослідника, міцнішають зв'язки з оточуючим соціальним середовищем. На етапі остаточного формування системи адміністративно-наказові форми практично зникають з арсеналу керівництва. Зростає інтенсивність процесів самоуправління та саморегуляції діяльності системи.

Зазначимо, що в управлінні розвитком системи керівництво школи, педагоги не повинні чинити тиск на природо-відповідну життєдіяльність школи.

Четвертий етап характеризується оновленням та перебудовою системи, можливий кризовий період розвитку виховної системи обумовлений, зокрема, втому в колективі, зниженням рівня творчої активності, недостатністю новизни у життєдіяльності системи; до руйнування виховної системи може призвести порушення системо-утворюючих зв'язків або ситуація, коли виховна система залишається без автора (групи авторів) системи. Кризовий період може завершитись: виникненням нової виховної системи, що зберегатиме окремі цінності та традиції попередньої системи; зміною провідних видів діяльності, що сприятимуть відбудові системо-утворюючих зв'язків, переходу на новий етап суб'єктивного розвитку; знищенням виховної системи повністю. На наш погляд, для збереження системи необхідно ускладнювати завдання, розширювати зміст творчої діяльності колективу. Потребує удосконалення діяльність керівництва закладу освіти та органів самоврядування, управління шляхом демократизації та гуманізації; консолідація цілеспрямованих зусиль, що сприяють впровадженню інновацій, генерують ідеї, організують їх

виконання, відповідають за взаємодію підсистем у структурі системи, стан стосунків у колективі, здійснюють чітке регулювання діяльності всіх компонентів виховної системи. Оновлення системи відбувається на основі створення інноваційних умов для діяльності, творчості, зміни лідерів.

Отже, можемо стверджувати, що не існує абсолютно ідентичних виховних систем закладів освіти, але можна виокремити загальні етапи їх становлення та розвитку. Усвідомлення багатоаспектності та різноманітності, розуміння специфіки конкретної виховної системи необхідно для вибору найбільш ефективних шляхів її функціонування на схарактеризованих етапах; досягнення поставлених цілей і завдань виховання.

Стаття не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. До перспективних напрямів досліджень даної проблематики належить, зокрема, вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду потенціалу моделювання виховних систем закладів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Виховні системи навчальних закладів: теорія та практика / укладач О. Є. Гречаник. Харків: Основа, 2014. 224 с.
2. Кабуш В. Т. Гуманистическая воспитательная система: теория и практика. Минск: Академия последипломного образования, 2001. 332 с.
3. Каракровский В. А. Воспитание для всех. Москва: НИИ школьных технологий, 2008. 240 с.
4. Ковальчук В. А. Освітньо-виховна система сучасної школи. *Креативна педагогіка*. Вінниця, 2015. Вип. 10. С. 88–93.
5. Макаренко А. С. Методика організації виховного процесу: у 7 т. Київ: Радянська школа, 1954. Т. 5. 382 с.
6. Нова українська школа. *Освіта України*. Київ, 2016. 23 серпня.
7. Новикова Л. И. Воспитание как педагогическая категория. *Педагогика*. 2000. № 6. С. 32–33.
8. Оржеховська В. М., Федорченко Т. Є. Технології розбудови виховної системи загальноосвітнього навчального закладу. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 172 с.
9. Сорока Г. І. Сучасні виховні системи та технології. Харків: Ранок, 2002. 128 с.
10. Bertalanffy L. von. An Outline of the General System Theory. *British Journal for the Philosophy of Science*. 1950. Vol. 1. № 2. P. 134–165.

REFERENCES

1. Hrechanyk, O. Ye. (Eds.). (2014). *Vykhovni systemy navchalnykh zakladiv: teoriia ta praktyka*. Kharkiv: Osнова [in Ukrainian].
2. Kabush, V. T. (2001). *Gumanisticheskaja vospitatelnaja sistema: teorija i praktika*. Minsk: Academy of Postgraduate Education [in Russian].
3. Karakovskij, V. A. (2008). *Vospitanije dlja vseh*. Moskva: NII shkol'nykh tekhnologij [in Russian].
4. Kovalchuk, V. A. (2015). *Osvitnio-vykhovna systema suchasnoi shkoly. Kreatyvna pedahohika*. Vinnytsia, *Is. 10, 88–93* [in Ukrainian].
5. Makarenko, A. S. (1954). *Metodyka orhanizatsii vykhovnoho protsesu: u 7 t*. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
6. Nova ukrainska shkola. (2016). *Osvita Ukrainy*. Kyiv, 23 serpnia [in Ukrainian].
7. Novikova, L. I. (2000). *Vospitanije kak pedagogicheskaja kategorija. Pedagogika, 2000, 6, 32–33* [in Russian].
8. Orzhekhovska, V. M., Fedorchenko, T. Ye. (2014). *Tekhnolohii rozbudovy vykhovnoi systemy zahalnoosvitnioho navchalnoho zakladu*. Kirovohrad: Imeks-LTD [in Ukrainian].
9. Soroka, H. I. (2002). *Suchasni vykhovni systemy ta tekhnolohii*. Kharkiv: Ranok [in Ukrainian].
10. Bertalanffy, L. von. (1950). *An Outline of the General System Theory. British Journal for the Philosophy of Science, Vol. 1, 2, P. 134–165* [in English].